

Діяльність товариства «Геть неписьменність» на території Сумщини у 20-30 рр. ХХ ст.

Activities of the Society "Down with Illiteracy" on the Territory of Sumy Region in the 1920-1930's

Лариса Єпик¹, Наталія Петренко²
Larisa Yepik, Nataliia Petrenko

¹ Sumy State A. S. Makarenko Pedagogical University
87 Romenska Street, Sumy, 40002, Ukraine

² Promotion Agency "Sumy"
24 Sobornaya Street, Sumy, 40002, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.32-10

LCC Subject Category:
DK508-508.95

Received 01.02.2018
Accepted 10.03.2018
Published online 22.03.2018

Corresponding Author:
Larisa Yepik
larusyabarabash2017@gmail.com

© 2018 The Authors. This article
is licensed under a [Creative
Commons Attribution 4.0
License](#)

Анотація. У статті досліджено роль товариства «Геть неписьменність» у кампанії з ліквідації неписьменності, що проводилася на українських землях у 20-30 рр. ХХ ст.; охарактеризовано форми та методи діяльності товариства на території Сумщини у визначений період. Наведені тексти документів із справ Державного архіву Сумської області, що стосуються організації роботи та фінансової діяльності товариства.

Ключові слова: товариство «Геть неписьменність»; неписьменність; лікнеп; архівні джерела; освіта для дорослих.

Abstract. The article examines the role of the society "Down with Illiteracy" (Геть неписьменність) in the campaign for the elimination of illiteracy, which was conducted on Ukrainian lands in the 1920-1930's; the forms and methods of the company's practice on the territory of Sumy region in a definite period are described. The texts of the documents of the State Archive of Sumy Oblast concerning the organization of work and financial activity of the company are given.

Keywords: society "Down with Illiteracy"; illiteracy; campaign against illiteracy; archival sources; adult education.

ВСТУП

Кожна історична епоха, кожне суспільство характеризуються певним ступенем розвитку освіти. В свою чергу, освіта була і залишається тією сферою, де зміни відбуваються найдовше, але вплив сутнісного наповнення визначає сферу цінностей, духовності, свідомості і моралі як запоруки майбутнього розвитку нації [1, с. 7].

Після завершення громадянської війни і приходу до влади комуністичної партії, зі створенням Радянського Союзу змінилися умови розвитку культури загалом в СРСР, а також в Україні. Політику радянської влади в галузі культури офіційно прийнято називати «ку-

льтурною революцією». За короткий час планувалося ліквідувати неписьменність; створити систему народної освіти; сформувати кадри нової інтелігенції; перетворити літературу, мистецтво, гуманітарні науки на інструмент ідеологічного впливу на маси; використати наукові досягнення для соціалістичного будівництва

На той час перед керівництвом постало завдання організувати і провести у життя суспільні зміни згідно з комуністичним вченням. З перших кроків Радянська влада особливе місце в перевихованні особистості відводила політичній освіті, яка поряд із засобами інформації мала можливість постійно впливати на

дорослу масову аудиторію. Особливістю ідеологічного життя країни був партійно-державний характер впровадження ідей соціалізму.

Тож, по відношенню до дорослого населення завдання Народного комісаріату освіти полягало у політичній освіті і вихованні громадян радянської республіки у дусі комунізму, у всебічній самоосвіті і втягненні в активне радянське будівництво [1, с. 70].

Для того, щоб втілити у життя нову ідеологію, її потрібно було поширити серед населення. На заваді цього завдання стояла масова неписьменність населення [11, с. 97]. Дана проблема стала наслідком русифікаторської політики Російської імперії.

Перший декрет радянського уряду «Про ліквідацію неписьменності серед населення» (грудень 1919 р.) зобов'язував усіх громадян віком від восьми до 50 років навчатися грамоти. Причому ліквідувати неписьменність планувалося до 10-ї річниці Жовтневої революції – 1927 року. Цим же документом передбачалося залучення до кампанії з ліквідації неписьменності не тільки вчителів, а й усіх письменних. Координаційні функції цієї важливої роботи перейшли до товариства «Геть неписьменність», яке очолював голова ВУЦВК Г. Петровський. Було проведено з'їзди та конференції з проблем освіти дорослих [3, с. 71].

У декреті ліквідація неписьменності розглядалася як неодмінна умова забезпечення свідомої участі всього населення в політичному і господарському житті країни. Документ передбачав також організацію навчання дітей шкільного віку, не охоплених школами. Це завдання вирішувалося за допомогою створення шкіл для дорослих, а також – в умовах боротьби з безпритульністю – відкриття шкіл при дитячих будинках, колоніях та інших установах, що входили в систему Головоцвику.

Перекладання справи лікнепу на плечі громадських організацій впливало з ленінської тези, яка полягала в тому, що план ліквідації неписьменності є лише тоді реальним, якщо маси самі візьмуться за справу, а також відсутністю в держави відповідних матеріально-фінансових ресурсів під відповідні освітні програми.

Однією з таких організацій стало товариство «Геть неписьменність!», котре було створене 1923 року за постановою ВУЦВК від 19 жовтня для сприяння органам народної освіти в боротьбі з неписьменністю та малописьменністю [2, с. 108].

Дослідження з приводу роботи товариства почали з'являтися ще під час проведення кампанії з ліквідації неписьменності. Окремі аспекти роботи розкриваються у тогочасних статтях та текстах промов політичних діячів, зокрема Г. Бройдо [2, с. 108–109], одного з ідеологів кампанії. Цікавою для вивчення є праця А. Воронця «Неписьменність на Україні та боротьба з нею» (1924 р.) [15].

40–80-ті рр. ХХ століття у вивченні історії культурного будівництва і зокрема ліквідації неписьменності позначені ідеологічною, компартійною спрямованістю в галузі освіти. Дослідники цього періоду писали про те, що саме партійні організації всіх рівнів відіграли провідну роль в успішній боротьбі з неписьменністю. Але ми не зустріли важливих для нашого дослідження праць цього періоду.

З початком перебудови і загальної демократизації суспільства в історіографії відбувся перелом у бік аналітичного, об'єктивного вивчення історії. Торкнулося це і питань ліквідації неписьменності. Хоча на сьогоднішній день у дослідженнях істориків України не створені фундаментальні праці з питання участі товариства «Геть неписьменність» у кампанії ліквідації неписьменності, цієї проблеми не оминали науковці. Так, певні аспекти діяльності товариства зустрічаємо у роботах В. Козира [11, 12, 9, 10], С. Свистович [14], В. Борисенко [1], І. Телегуз [1].

Проте на сьогодні відсутні дослідження з приводу діяльності товариства «Геть неписьменність» на території Сумщини у 20-30 рр. ХХ ст. тому основний масив нашого дослідження становить джерельна база, яка складається з опублікованих (законодавчі акти, збірники документів, статистичні дані) та архівних матеріалів Державного архіву Сумської області. Оскільки тема належить до кола малодосліджених проблем вітчизняної історії, автори прагнули до вивчення та використання великої кількості неопублікованих джерел. Зокрема для дослідження використовувалися матеріали фондів архіву по Глухівській, Конотопській, Роменській, Кролевецькій округах та Сумському повіті.

Тож, перед нами постає мета – дослідити діяльність товариства на території Сумщини під час проведення кампанії лікнепу, форми та методи його роботи, частку участі у ліквідації неписьменності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стратегічна мета товариства «Геть неписьменність!» полягала в ліквідації неписьменності та малописьменності, мала досягатися такими шляхами, як: широка пропаганда ідей боротьби з неписьменністю; масове долучення неписьменних та малописьменних робітників та селян в школи лікнепу та малописьменних; надання допомоги по відкриттю організації та забезпечення лікпунктів та шкіл малописьменних всім необхідним.

В Українській СРР статут товариства «Геть неписьменність» було затверджено МЕКОСО при НКВС УСРР 1 грудня 1923 р. Перший варіант містив певні недоліки тому переписувався протягом 1924 року. У лютому 1925 проект нового статуту був розісланий Всеукраїнським товариством «Геть неписьменність» до всіх місцевих товариств по Україні для ознайомлення і внесення пропозицій і був перереєстрований ЦМК 18 жовтня 1925 р. [9, с. 168]. Згідно Статуту товариство «Геть неписьменність» утворювалось «щоб організувати робітничо-колгоспні й бідняцько-середняцькі маси на допомогу державним органам влади у справі ліквідації неписьменності та малописьменності, комуністичного виховання цих мас, прискорення підготовки кваліфікованих кадрів для промисловості та соціалістичного сектору села» [12, с. 406]. Діяльність товариства поширювалась на всю територію УСРР і в тому числі на територію Автономної Молдавської СРР.

Товариство «Геть неписьменність» займалось збором коштів для здійснення політики з ліквідації неписьменності. Йому надавались права: налагоджувати зв'язки з місцевими органами влади та іншими організаціями; влаштовувати за відповідним дозволом «тижні» та «місяці» письменності як з метою популяризації ідей лікнепу, так і нагромадження коштів; організовувати за особливим дозволом радянських органів збори пожертв та прибуткові підприємства; складати договори та угоди, купувати майно і закладати його потім під заставу; проводити фінансові опе-

рації в державних та кредитних установах; подавати до суду позови тощо [14, с. 59].

Збір коштів на ліквідацію неписьменності був однією з основних цілей товариства. на початку 20-х років фінансування роботи лікнепів було перекладене на громадські організації та населення. Школи лікнепу передавалися на забезпечення профспілок, кооперативів, осередків товариств «Геть неписьменність». Було введено спеціальний податок і штрафи на користь лікнепу [15, с. 110]. Тобто, якщо людина відмовлялася вчитися грамоті, вона мусила сплатити певну суму коштів в пункт ліквідації неписьменності. Також було посилено тиск на громадські організації, членів яких змушували платити внески, проводити дводенники чи недільники по збору коштів для забезпечення лікнепів.

Аналізуючи архівні джерела можемо знайти підтвердження вищезазначеному. Зокрема зустрічаємо телефонограму № 282 Т-ву «Геть неписьменність», в якій зазначається зібрана кількість грошей [6, арк. 34]:

«Від Синівського РВК

... Товариствами проведено кампанію 2х тижневика допомоги ліквідації неписьменності, одержано 62 крб. 48 коп.

Ще у одному документі зустрічаємо докладний опис матеріального забезпечення одного із роменських товариств «Геть неписьменність» [8, арк. 323]:

Протокол засідання оргбюро Ленінського товариства «Геть неписьменність» на Роменщині 23 березня 1926 року

... Матеріальна частина Т-ва:

На біжучому рахунку з позначкою ощадкаси ми маємо 160 крб. 83 коп. готівкою, грішми на руках 63 карб. 75 коп. Боргів за різними особами и установами 24 карб. 02 коп.

Кошти ці складаються:

А) з членських внесків, в яких треба зазначити, що поступає досить мало

Б) Від прибутку 2-х тижневика допомоги лікнепу, який проводився в листопаді місяці минулого року. Цей прибуток від 2-х тижневика поділяється так (по місту)

Від збору по [нерозбірливо] – 42 карб. 73 коп.

-/- нараховань на квитки кіно – 250 карб. 05 коп.

театр – 53 карб.

По підписним листам – 143 карб. 30 коп.

(разом 509 карб. 08 коп.)

В) в експлуатації скриньок для скарг Товариство має на сьогодні 45 карб.

... По районах зібрано коштів 113 карб. 20 коп., всі вони повернуті на утримання шкіл лікнепу».

Також серед архівних документів зустрічаємо різні відомості щодо розміру членських внесків членів товариства «Геть неписьменність». Зокрема для членів Березівського товариства був встановлений наступний розмір внесків: для кооперативів не менше 5 карб., для членів профспілок 25 коп., для всіх громадян – 5 коп. [4, арк. 6]. По іншим осередкам товариства зустрічається поділ на вступні та щомісячні внески, які становлять 10 коп. та 5 коп. відповідно [4, арк. 16].

Завдяки таким заходам на лікнепівську роботу щороку отримували більше 90 % коштів (у тому числі майже половину від громадських організацій). Решта коштів надходила з державного бюджету [10, с. 237].

Проте час від часу виділені кошти з центрального бюджету не доходили на місце. Зокрема у справах про діяльність осередків товариства «Геть неписьменність» у Роменській окрузі зустрічаємо Протокол І-го Округового з'їзду Ленінського Товариства «Геть неписьменність» Роменщини від 3-4 квітня 1926 року, у якому подається інформація про кошти, виділені на кампанію лікнепу [5, арк. 34]:

«... Доповідь Інспектора Лікнепу т. Манюти ...на ліквідацію неписьменности по місцевому бюджету було асигновано 37.168 карб. Але коли була вже розпочата робота, постановою центру бюджет було скорочено на 75 %. Замість цієї суми було відпущено загальної суми 9313 карб. з них на зарплати – 6489 карб. Останні на господарчі витрати. Звідси видно, що така урізка матеріальної частини надзвичайно відбилась на ліквідації неписьменности».

Як бачимо, урізання коштів було доволі великим, тому громадським організаціям та пунктам лікнепу доводилося збирати кошти задля подальшого успішного подолання неписьменности.

Осередки товариства «Геть неписьменність» виконували колосальну роботу. Окрім зору та розподілення коштів по лікпунктах, члени організації допомагали у процесі навчання, проводили перевірку знань учнів, брали участь у випускних вечорах тощо.

Досить важливою для нашого дослідження є справа фонду Р-5601 Державного архіву Сумської області №711, яка стосується оформлення заяв на вступ до осередків товариства «Геть неписьменність» Роменської округи. Заява, до якої входила і анкета, надавалася у вигляді заповненої друкованої форми. Нижче докладно наводимо форму [6, арк. 2].

До Правління Полтавського Губернського Товариства допомоги боротьби з неписьменністю ім. ЛЕНІНА

Громад. м. _____
(пр., ім., по б.)

межк. _____
(докладна адреса)

Заява

Бажаючи по своїй силі й можливості всебічно прийти на допомогу боротьбі з неписьменністю прохаю Правління прийняти мене в склад членів Полтавського Губернського Товариства допомоги боротьбі з неписьменністю та малописьменністю ім. ЛЕНІНА.

Цим зобов'язуюсь також підлягати статуту Товариства, постановам загальних зборів та Правління, внести вступний і своєчасно вносити членські внески.

Дата ____ 192_р.

Підпис _____

Анкета

Прізвіще, ім'я та по батькові _____

Час народження _____

Освіта (яку школу і коли скінчив) _____

Професія (фах, ремесло) _____

Де працюєте, або чим добуваєте засоби існування _____

Соціальний стан: службовець, робітник, кустар, торговець _____
(підкреслити або дописати)

Членом якої профспілки Ви рахуетесь? _____

Партійність _____

Національність Ваша _____

Яку конкретно працю можете вести, або чим можете (окрім членських внесків) допомогти в справі ліквідації неписьменности? _____

Підпис _____.

У пункті 10 зазначали такі види діяльності з допомоги лікнепу: «никакой, кроме членских взносов», «не маю часу», «провадити культурно-освітню роботу», «як лектор», «роботу по ликбезу в процессе самой работы службы», «можу вести роботу по лікнепу», «перепись по грамотным», «агитационную работу», «писарювати, перекладати з Російської на Українську мову», «зрідка допомагати у драмгуртку», та інше [6].

На звороті відривного талону анкети олівцем зазначали, де, ким і коли працювала людина після вступу в ряди членів товариства «Геть неписьменність». Також ставилася позначка про оплату членських внесків. З вересня 1924 року по жовтень 1925 року було прийнято та схвалено 350 таких заяв. Це дає підставу вважати, що населення різного соціального стану, статі, віку, партійної приналежності було досить сильно вмотивоване до участі в допомозі боротьби з неписьменністю.

Незважаючи на нестачу літератури та фінансування на Сумщині в 20-30-х роках ХХ століття кампанія з ліквідації неписьменності просувалася дуже швидкими темпами. З року в рік збільшувала кількість пунктів лікнепу, покращувалася якість навчання. В цьому була велика заслуга і осередків товариства «Геть неписьменність».

ВИСНОВКИ

У 1920-1930-х роках в СРСР була організована і проведена найбільша культурна кампанія в історії Європи. Вона, зрозуміло, спиралася на

досвід минулого, починаючи зі знаменитої кампанії Культуркампф в Німеччині часів Бісмарка, але масштаби завдань і розмах роботи, що проводилася в СРСР, були абсолютно безпрецедентні.

Починаючи з 1930-го року кампанія ліквідації неписьменності серед дорослих поступово відходить на другий план. Політика держави у сфері освіти переорієнтовується на загальну середню та вищу. 1936 року було ліквідовано товариство «Геть неписьменність» як таке, що виконало свої функції. Його місцеві осередки теж припинили роботу. Подальша активна політика держави у розвитку освіти у СРСР та в Україні дала можливість запобігти рецидиву неписьменності та дати високі показники грамотності населення за переписом 1939 року.

Наприкінці 30-х рр. значна частина молоді, яка закінчила початкову школу, продовжувала освіту в старших класах. За всесоюзним переписом населення 1937 р., в УРСР 85,6 % жителів визнали себе грамотними (порівняно з 57,6 % у 1926). Перепис 1939 р. зафіксував грамотність 90,4 % міського й 82,2 % сільського населення [13]. Загальних цифрових даних грамотного населення за 1939 рік по УРСР не опубліковано.

За Всесоюзним переписом 1939 року по Сумській області маємо наступні дані: у віці від 9 до 49 років – 92 % проти 62,4 % у 1926 р., у віці від 50 років і старше – 42,6 % проти 24,9 % у 1926 р. [13, с. 41].

Як бачимо, на початку 20-х років ХХ ст. влада докладала значних зусиль для ліквідації неписьменності серед українського населення. Велика заслуга у позитивній результативності кампанії на території Сумщина зокрема та

України загалом, була від товариства «Геть неписьменність», яке від самого початку створення виконувало всю ту роботу, що мала проводити держава.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Borysenko, V., & Telehuz, I. (2012). *Natsionalna osvita i formuvannia ukrainiskoi modernoi natsii u 1921–1934 rokakh: yevropeiski tendentsii ta radianski realii* [National Education and the Formation of the Ukrainian Modern Nation in 1921-1934: European Trends and Soviet Reality]. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova (in Ukrainian)
[Борисенко, В., & Телегуз, І. (2012). *Національна освіта і формування української модерної нації у 1921–1934 роках: європейські тенденції та радянські реалії*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова].
2. Brojdo, G. (1929). *V ataku protiv negramotnosti i beskul'tur'ja* [In an attack against illiteracy and lack of culture]. Moscow: Central'nyj sovet obshhestva "Doloi negramotnost'" (in Russian)
[Бройдо, Г. (1929). *В атаку против неграмотности и бескультурья*. Москва: Центральный совет общества «Долой неграмотность»].
3. Iepuk, L. (2013). *Realizatsiia movnoho vyboru naseleння Ukrainy pid chas provedennia kampanii z likvidatsii nepysmennosti (20-ti roky KhKh st.)* [The Realization of the Language Choice by the Ukrainian Population During the Campaign for Liquidation of Illiteracy (20 Years of the XX Century)]. *Istorychni studii, 9-10*, 70–74 (in Ukrainian)
[Єпик, Л. (2013). Реалізація мовного вибору населення України під час проведення кампанії з ліквідації неписьменності (20-ті роки ХХ ст.). *Історичні студії, 9-10*, 70–74].
4. Inspektura narodnoi osvity vykonavchoho komitetu Romenskoj okruzhnoi rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskykh deputativ m. Romny. (1922–1930). Sprava Leninskoho Tovarystva «Het nepysmennist». Protokoly zboriv ta narad, 1925 r. (Fond R-5601, Opys 1, Sprava 697). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraine (in Ukrainian)
[Інспектура народної освіти виконавчого комітету Роменської окружної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Ромни. (1922–1930). Справа Ленінського Товариства «Геть неписьменність». Протоколи зборів та нарад, 1925 р. (Фонд Р-5601, Опис 1, Справа 697). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
5. Inspektura narodnoi osvity vykonavchoho komitetu Romenskoj okruzhnoi rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskykh deputativ m. Romny. (1922–1930). Sprava Leninskoho Tovarystva «Het nepysmennist». Rizni lystuvannia, 1925 r. (Fond R-5601, Opys 1, Sprava 698). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraine (in Ukrainian)
[Інспектура народної освіти виконавчого комітету Роменської окружної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Ромни. (1922–1930). Справа Ленінського Товариства «Геть неписьменність». Різні листування, 1925 р. (Фонд Р-5601, Опис 1, Справа 698). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
6. Inspektura narodnoi osvity vykonavchoho komitetu Romenskoj okruzhnoi rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskykh deputativ m. Romny. (1922–1930). Zaiavy pro vstup chlenamy tovarystva «Het nepysmennist» riznykh osib. Lystuvannia po tsomu pytanniu, 1925 r. (Fond R-5601, Opys 1, Sprava 711). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraine (in Ukrainian)
[Інспектура народної освіти виконавчого комітету Роменської окружної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Ромни. (1922–1930). Заяви про вступ членами товариства «Геть неписьменність» різних осіб. Листування по цьому питанню, 1925 р. (Фонд Р-5601, Опис 1, Справа 711). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].

7. Inspektura narodnoi osvity vykonavchoho komitetu Romenskoï okruzhnoi rady robotnychykh, selianskykh ta chervonoarmiïskykh deputativ m. Romny. (1922–1930). Materialy tovarystva «Het nepysmennist», 1926 r. (Fond R-5601, Opys 1, Sprava 897). Derzhavnyi arkhiv Sumskoï oblasti, Sumy, Ukraine (in Ukrainian)
[Інспектура народної освіти виконавчого комітету Роменської окружної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Ромни. (1922–1930). Матеріали товариства «Геть неписьменність», 1926 р. (Фонд Р-5601, Опис 1, Справа 897). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
8. Inspektura narodnoi osvity vykonavchoho komitetu Romenskoï okruzhnoi rady robotnychykh, selianskykh ta chervonoarmiïskykh deputativ m. Romny. (1922–1930). Obizhni rozporiadzhennia Narodnoho komisariata osvity. Lystuvannia rozporiadchoho zmistu ta orhanizatsiinoho zmistu, vidchutnist pro diialnist ta statystyka po tyzhnevnykam likvidatsii nepysmennosti sered Romenskoï okruhy, 1928 r. (Fond R-5601, Opys 1, Sprava 897). Derzhavnyi arkhiv Sumskoï oblasti, Sumy, Ukraine (in Ukrainian)
[Інспектура народної освіти виконавчого комітету Роменської окружної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Ромни. (1922–1930). Обіжні розпорядження Народного комісаріата освіти. Листування розпорядчого змісту та організаційного змісту, відчутність про діяльність та статистика по тижневикам ліквідації неписьменності серед Роменської округи, 1928 р. (Фонд Р-5601, Опис 1, Справа 897). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
9. Kozyr, V. (2008). Stanovlennia tovarystva "Het nepysmennist" v Ukraini na pochatku 20-kh rr. XX st. [The formation of the society "Down with illiteracy" in Ukraine in the early 20's of the twentieth century]. In *Sotsyalno-polytycheskye y kulturnye problemy sovremennosti* (pp. 168–170). Symferopol: n.d. (in Ukrainian)
[Козир, В. (2008). Становлення товариства «Геть неписьменність» в Україні на початку 20-х рр. XX ст. В *Соціально-політичні та культурні проблеми сучасності* (с. 168–170). Симферополь: n.d.].
10. Kozyr, V. (2010). Finansova diialnist tovarystva "Het nepysmennist" [Financial activity of the company "Down with illiteracy"]. In V. Smolii (Ed.), *Aktualni problemy ahrarnoi istorii Ukrainy: mynule i suchasnost* (pp. 236–241). Kyiv: Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy (in Ukrainian)
[Козир, В. (2010). Фінансова діяльність товариства «Геть неписьменність». В В. Смолій (Ред.), *Актуальні проблеми аграрної історії України: минуле і сучасність* (с. 236–241). Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України].
11. Kozyr, V. (2014). Ideolohichni vymir fenomenu liknepu v Ukraini u 20-30-i rr. XX st. [The ideological aspects of the phenomenon of campaign against illiteracy in Ukraine in 20- 30th years of the 20th century]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho universytetu*, 39, 97–101 (in Ukrainian)
[Козир, В. (2014). Ідеологічний вимір феномену лікнепу в Україні у 20-30-і рр. XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького університету*, 39, 97–101].
12. Kozyr, V. (2014). Orhanizatsiini zasady diialnosti tovarystva «Het nepysmennist» 1923-1936 rr. [Organizational fundamentals of the society "Going illiteracy" 1923–1936]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 6: Istorychni nauky*, 12, 405–413 (in Ukrainian)
[Козир, В. (2014). Організаційні засади діяльності товариства «Геть неписьменність» 1923-1936 рр. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки*, 12, 405–413].
13. Poljakov, Ju. (Ed.). (1992). *Vsesojuznaja perepis' naselenija 1939 goda: Osnovnye itogi* [All-Union Population Census of 1939: Basic Results.]. Moscow: Nauka (in Russian)
[Поляков, Ю. (Ред.). (1992). *Всероссийская перепись населения 1939 года: Основные итоги*. Москва: Наука].

14. Svystovych, S. (2012). *Osoblyvosti perebihu kampanii z likvidatsii nepysmennosti v Ukraini v period NEPu ta formuvannia osnov totalitaryzmu (1920- pochatok 1930-kh rr.)* [Features of motion of campaign from liquidation of illiteracy in Ukraine in the period of new economic policy and forming of bases of totalitarianism(1920–1930th)]. *The Agrarian History*, 3, 57–64 (in Ukrainian)
[Свистович, С. (2012). Особливості перебігу кампанії з ліквідації неписьменності в Україні в період НЕПу та формування основ тоталітаризму (1920- початок 1930-х рр.). *Вісник аграрної історії*, 3, 57–64].
15. Voronec, A. (1924). *Negramotnost' na Ukraine i bor'ba s neju* [Illiteracy in Ukraine and the fight against it]. Kharkov: Chervonij shljah (in Russian)
[Воронец, А. (1924). *Неграмотность на Украине и борьба с нею*. Харьков: Червоний шлях].